

BUXORO SHASHMAQOMI XUSUSIDA

Azimjon Xojimamatov

Farg‘ona davlat universiteti San‘atshunoslik fakulteti

Vokal va cholg‘u ijrochiligi kafedrasida o‘qituvchisi

Mohinur Muhammadjonova

Farg‘ona davlat universiteti “San‘atshunoslik” fakulteti

“Musiqqa ta‘limi” yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada XVI-XVII asrlar musiqqa madaniyati xususida so‘z boradi. Shuningdek, Shashmaqomning shakllanishi va rivoji atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: maqom, musiqqa madaniyati, musiqiy risola, she‘riyat, uslub, musiqqa.

Tarixdan bizga ma‘lum Mo‘g‘ul istilosidan keyin Amir Temur saltanatining tashkil topishi bilan Samarqand ma‘muriy markazga aylanib Buxoro esa ma‘naviy va siyosiy hayotning tayanchi vazifasini o‘tay boshladi. So‘ngra Temuriylar imperiyasining parchalanib ketishi munosabati bilan uning asosiy o‘zagida poytaxti Buxoro, ikkinchi yirik shahri Samarqand bo‘lgan Shayboniylar (XVI a.), Ashtarxoniyalar (XVII a.) va Mang‘it xonlari (XVIII a.) davlati qaror topdi.

Buxoro xonligi (amirligi)ning solnomasi XVI asrda o‘zbek urug‘idan chiqqan Shayboniylar sulolasining tarix maydoniga chiqishi va bu azim shaharni poytaxt qilib olishidan boshlanadi. XVI asrning boshida (1505 yil) Hirot Shayboniylar tomonidan ishg‘ol etildi. Temuriylar imperiyasi uchta yirik bo‘lakka ajralib ketdi: Movarounnahr, Eron va Shimoliy Hindiston (Boburiylar) davlatlari. Tarixning ana shunday murakkab burilish paytida Temuriylar davri, xususan, Samarqand va Hirot boy madaniy an‘analarining munosib vorisi sifatida Buxoro maydonga chiqdi. O‘zbek xonlari Shayboniylar davlatining poytaxtiga aylangan bu shahri azimga zamonasining ko‘zga ko‘ringan ilm-u ma‘rifat, adabiyot va san‘at ahli intila boshladi hamda unda yangi tarixiy sharoitlarda she‘riyat, musiqqa va tasviriy san‘atning “Buxoro maktabi” deb nom olgan uslubi taraqqiy topdi. Hirotidan Buxoroga muhojirlik qilgan ilm va san‘at aqdi orasida yirik olim va sozanda Najmiddin Kavkabi ham bor edi. A.Fitrat Kavkabiylarning o‘zbek xonliklari madaniy hayotidagi o‘rnini Abdulqodir Marog‘iyning Temuriylar zamonidagi ahamiyatiga tenglaydi.

Kavkabiylar Ubaydulloxon saroyida xizmat qilgan. Ubaydulloxon Husayn Boyqaroga o‘xshab, adabiyot va nafis san‘atlar homiysi va ayni choqda she‘riyat hamda musiqiy ilmining bilimdoni sifatida maydonga chiqdi, Kavkabiylarni o‘z saroyining ko‘rki tariqasida e‘zozladi. Ustoz san‘atkor ziyorat uchun 1529-yilda Mashhadga kelganida, Eron shohi Taxmasp tomonidan shoir Hiloliy qoniga qasos tarzida qatl etilgan. Bu mudhish voqea ushbu davr tarixchisi Hasanxo‘ja Nisoriyning “Muzakkiri ahhob” asari va boshqa manbalarda bayon etilgan.

Kavkabiylar bir qancha musiqiy risolalar muallifi. Ulardan bizgacha saqlanib kelganlari orasidan birinchisi nasrda, ikkinchisi nazmda yozilgan “Musiqqa risolasi” va “O‘n ikki maqom haqida” asarlarini tilga olish mumkin. Umuman olganda, uning asarlari musiqqa ilmining rivojlanishida alohida bir davrni tashkil etadi. Keyingi vaqtlarda Movarounnahr, Eron va Hindistonda ijod qilgan ko‘pchilik musiqashunoslar o‘zlarini Kavkabiylar maktabining davomchilari deb biladilar.

Kavkabiylarning shogird va izdoshlari qatorida uning jiyani Darvish Ali Changiy alohida mavqega ega. Darvish Ali yigitligida Abdullaxon, keksaygan paytlarida esa Imomqulixon saroyida xizmat qilgan va ularning har biriga atab mustaqil risolalar bitgan. Ustozi Kavkabiylar o‘xshab, u turli ilm sohalarini

o‘zlashtirgan shoir, sozanda, hofiz va olim sifatida shuhrat qozongan. O‘z mavqeiga ko‘ra Darvish Alini islom Sharqining atoqli musiqashunoslari silsilasining so‘nggi namoyandalaridan biri deyish mumkin. Olimning mavzuga oid eng yirik asarlaridan biri “Risolai musiqiy” (“Musiqqa risolasi”) mazkur ilmining an’anaviy parda va usulga oid masalalarinigina yoritib qolmasdan, sozandalar hayoti va ijodiga tegishli tazkiraviy ma’lumotlarni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu nuqtai nazardan “Risolai musiqiy” nazariy hamda tarixiy ahamiyatga molik risola hisoblanadi.

Kavkabiyy va Darvish Ali kitoblari Buxoroda yozilib, bevosita shu davlat hukmdorlariga bag‘ishlanganiga qaramasdan, ular mohiyatan mahalliy emas, balki mintaqaviy ahamiyatga molik ilmiy asarlar ekanligini ko‘zda tutash lozim. Boshqacha aytganda, bu manbalar Buxoro musiqasining mahalliy xususiyatlarini o‘rganishga qaratilmagan. Ularda universal toifadagi mumtoz musiqqa sifatida maqomotning nazariy asoslariga bag‘ishlangan masalalar o‘rin olgan.

Darvish Ali umrining oxirgi yillari nochor va mushkul ahvolda o‘tdi. Olimga nisbatan bunday munosabat nafis san’atlarga bo‘lgan e’tiborning pasayib ketganligidan dalolat beradi. Haqiqatdan ham XVII asr o‘rtalaridan kuchaygan diniy xurofot oqibatida dunyoviy san’atlar, xususan, musiqiyg‘a bo‘lgan ehtiyoj ancha zaiflasha boshladi. Shu sababdan Buxoro ziyolilari va san’at ahlining katta guruhi Hindistonga hijrat qilishga majbur bo‘lganligi haqida tarixiy ma’lumotlar mavjud. Hindistonda o‘z vatanini qumsab g‘azallar bitgan shoir va sozanda Mutribiy Samarqandiy shular jumlasidandir.

1746 yilda Ashtarxoniyalar o‘rniga boshqa bir o‘zbek sulolasi - mang‘itlar Buxoro taxtiga o‘tirdilar. Bu davrda Movarounnahr davlatining hududlari yanada torayib, san’at va adabiyotda ham mushtarak umumsharqiy xususiyatlardan ko‘ra mahalliy uslublar ustunroq chiqq boshlaydi. Ana shunday umumiy intilishlar doirasida o‘ziga xos yorqin jihatlariga ega bo‘lgan Buxoro Shashmaqomi qaror topa boshladi.

Samarqand va Hirot madaniyatining bevosita merosxo‘ri bo‘lgan Buxoro maqomchiligining yuksak an‘analari izsiz yo‘qolib ketmadi. Ular musiqaning yangi navi bo‘lmish Shashmaqom asoslariga singa boshladi. Oldingi maqom yo‘llarining Shashmaqom tizimiga aylanishi shunchaki yuzaki holat emas, balki bu - qadimiy maqom an‘analarini yangi ijtimoiy-madaniy muhitda ijodiy o‘zlashtirish, ularni mahalliy kuy va ashulalarning o‘ziga xosligi bilan to‘ldirilishining murakkab jarayonidir. Shu tariqa klassik musiqamizning “oltin davri”dan bevosita “Shashmaqom bosqichi”ga o‘tishida ko‘plab ijodiy rishtalarni kuzatsa bo‘ladi. Bu ikki tarixiy bosqich o‘rtasidagi bog‘lanishlar maqom yo‘llarining obrazlar olamida, janr tizimida, kuy va ashulalarning parda hamda vazn asoslarida nazarga tashlanadi.

“Shashmaqom” iborasi klassik musiqamizning yangi ko‘rinishining nomi sifatida bevosita sohaga oid manbalarda XIX asr o‘rtalaridan uchraydi. Bu o‘rinda ham atamaning paydo bo‘lishi jarayonning boshlanish nuqtasi emas, aksincha, uzoq davom etgan ijodiy izlanishlarning natijasi sifatida ko‘rilmog‘i zarur. Shunga e’tiboran Shashmaqom Ismoil Somoniy maqbarasi, Minorai Kalon, betakror me’moriy yodgorliklar yoki hech bir narsaga qiyoslab bo‘lmaydigan zardo‘zlik san’atlari kabi Buxoro madaniyatining eng noyob durdonalari qatoridan o‘rin oladi. Shashmaqomning usul va kuylari Buxoro naqshlariga o‘xshab, o‘zining fusunkorligi va yorqin bo‘yoqlari, go‘zal shakllari bilan ajralib turadi. Kuy va usullarning har biriga berilgan nozik sayqallar hamda ularning juda puxta, mukammal ishlangan yaxlit tizimi Buxoro Shashmaqomi uslubining tub xususiyatlari sifatida namoyon bo‘ladi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Shashmaqom haqidagi ma’lumotlarni Ahmad Donish, Sadriddin Ayniy, Abdurauf Fitrat va boshqa mualliflarning asarlaridan topish mumkin. Mazkur davr tarixida Ahmad Donish taniqli shaxs. Eng avvalo, u Buxoro madaniy-ma’rifiy muhitida voyaga yetgan va musiqqa san’atiga yaqindan aloqador bo‘lgan ziyoli. Dutor, tanbur chalib zavq olish uning odatlaridan bo‘lgan. O‘zining “Navodirul vaqoe” (“Nodir voqealar”) kitobidagi falsafiy mushohadalaridan birida surat (tashqi ko‘rinish) va siyrat (ichki mazmun) masalalariga to‘xtalib, musiqiydan qiziq o‘xshatish keltiradi: “Sozanda o‘rtada o‘ltirib cholg‘usiga tortilgan torga yoki simga noxun uradi. Natijada kishilarning qulog‘iga darang-darang, g‘ing-g‘ing ovozlari eshitilib turadi. Haqiqatda esa bu ovozlarni ta’sir etib

aytmaydilar. Haqiqiy ta'sirlanish yuzaga kelganda cholg'uchi hamda uning butun harakatlari eshituvchining ko'nglidan ko'tariladi. Tom tuynugidan tushgan quyosh nurining nayzasi kabi nafis noxun noziktorga yetib to'xtaydi. Uzoq-uzoqlardan kelgan mungli nola quloqqa uriladi. Kishi gohida hayolan cholg'u chaladi. Ammo sozandaning o'zi ko'rinmaydi; uning ustida boshqa bir cholg'uchi paydo bo'ladi, u esa Zuhro yulduzining ruhi hisoblanadi. Mana shunday ta'sirlar ko'pincha tiniq, nafis ko'ngillardagina paydo bo'ladi. Lekin uni so'z qilib, qalamga keltirib yozib bo'lmaydi..." Sadridin Ayniyning vafotidan keyin chop etilgan maqolasida Shashmaqomning paydo bo'lishi haqida quyidagilar ma'lum etiladi: "XIX asrda tojik klassik musiqasining nazariyasi va amaliyotida Ahmad Maxdumi Donish (1827-1897), Iso Maxdum (1827-1888), Abdulqodir Xo'jai Savdo (1823-1873) va boshqalar katta muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritib, shuhrat qozondilar. Savdo "Shashmaqom"ning barcha sho'balarini o'zgaracha qilib, ashula va cholg'u kuylarini yaratdi."

Shashmaqom masalasiga keladigan bo'lsak, uning tarqalishida ikki asosiy an'ana qaror topganligi kuzatiladi. Birinchisi - eng nufuzli maqom muxlislari diqqatiga havola etiladigan hashamatli saroy uslubi (rikobiy). Ikkinchisi - maqom yo'llarining saroydan tashqarida kengroq doirada, to'y-hashamlar, bazm-u ziyofatlar, gapu gashtalarda joriy etiladigan ma'muliy, amaldagi ko'rinishi. Bunday ijrochilar - ma'muliy (xalqchil) yo'nalish "savtxon" (ashulachi) deb yuritilgan. Xorazmda xos va ma'muliy toifadagi ijrochilar "saroy sozandolari" va "el sozandolari" nomlari bilan atalgan.

"Saroy uslubi" - "yopiq tizim", u, eng avvalo, har bir maqomning, tarkibiy sho'ba va qismlarini odobga muvofiq, muqimlashgan yaxlit turkum sifatida ijro etilishini nazarda tutadi. Qolaversa, kuy va ashulalarni parda hamda usul qonun-qoidalariga to'la rioya etgan holda, barcha unsur va amallarini joy-joyiga qo'yib, mukammal badiiy asar tarzida talqin qilishni taqozo etadi. Xullas, xos uslubda nuqson yoki kamchilikka o'rin bo'lmasligi kerak. Bu ishni yuqori saviyada uddalash uchun esa hofiz yoki cholg'uchi tabiiy imkoniyatlardan tashqari, tajriba, ko'nikma, mahorat hamda usta ko'rgan va maktab o'tagan bo'lishi zarur.

Muqobil ma'muliy uslub - "ochiq tizim" - maqom qismlarini alohida kuy va ashulalar sifatida hamda oddiyroq tarzda ijro etashga imkon beradi. Bunda ovozi yetmagan savtxonlar (ashulachilar - bu o'rinda "ashula" xalq shevasidan kelib chiquvchi ibora ekanligiga e'tibor berish lozim) maqom yo'llarining yuqori avjlarini biroz ixchamlashtirib, yengilroq variantlarda aytishi ham mumkin. Ayrim sharoitlarda savtxonlar maqom parchalarini yakka doyra jo'rligida ham ijro etganlar. Saroy uslubida esa bunga yo'l qo'yilmagan.

Zikr etilgan tarixiy an'analar to'g'risida gap borganda shuni ta'kidlash lozimki, ular orasida chegaralangan devor bo'lgan emas. Aksincha, yagona Shashmaqom tizimining xos va ma'muliy ko'rinishlari parallel oqimlar sifatida doimo bir-birini to'ldirib, boyitib kelgan. El orasidan chiqqan ovoz va iste'dod sohiblari saroyga jalb qilingach, xos muhitda tarbiya topib, san'atlarini yuksak cho'qqilarga ko'targanlar. O'z navbatida el sozandolari mohir ustozlar ijodida sayqal topgan mumtoz maqom yo'llari asosida ommabop kuy va qo'shiqlar ishlab, xalqni undan bahramand etganlar.

Maqom taraqqiyotida yetakchi omil bo'lib xizmat qilgan saroy an'alarining rivoji ko'p jihatdan bevosita hukmdorlarning soz san'atiga qiziqishi va e'tiboriga bog'liq bo'lgan. Bu o'rinda Buxoro taxtiga o'tirgan so'nggi uch amir Muzaffarxon, Abdulahadxon, Amir Olimxonlarning sozparvarligini aytib o'tish kerak. Ular homiyligida o'ktam ijodkorlarning saroyga to'planishi Buxoro Shashmaqomining benazir badiiy namuna sifatida sayqal topishiga olib keldi.

Shashmaqom tarixi haqida qalam tebratgan ustozlar S.Ayniy va A.Fitrat ham bu san'atning saroy an'alariga xos tomonlarini chetlab o'tadilar. Buning sabablarini ham tushunish qiyin emas. Chunki sinfiy manfaatlar nuqtai nazaridan sho'ro mafkurasi hukmronlik qilgan davrda yozilgan kitob va maqolalarda xon saroyi va hukmdorlarga ijobiy munosabat bildirishning hech iloji yo'q edi.

A.Fitratning 30-yilda nashr etilgan “Amir Olim hukmronligi” kitobida Amirning shaxsiy hayotidan hikoya qiluvchi maxsus bob mavjud. Unda Olimxonning musiqiy qiziqishlari bema’ni maishatbozlik etib ko’rsatiladi.

Vaholanki, Olimxon atrofida bo’lgan hofiz va sozandalarning avlodlari hikoya etishicha, Amir she’riyat va ayniqsa, musiqani chuqur idroklaydigan shaxs bo’lgan. Shashmaqom mulkini e’zozlab, unda mavqega erishgan hofiz va cholg’uchilarga doim izzat va ikromlar bildirgan. Maqom an’alarini muqaddas bilib, nufuzli saroy hofizlari har qanday joyda ijro etib, mo’tabar san’atning poymol qilinishiga yo’l qo’ymagan. Shunga binoan saroy san’atkorlarining faoliyati qat’iy nazorat ostida bo’lgan. Olimxonning o’zi har seshanba maxsus sharoitda, juda tor muxlislar doirasida sevimli hofiz Levicha ijrosida Shashmaqom eshitib, zavqlanish odati bo’lgan. Tartibga ko’ra Levicha hofiz doka parda ortida tizza cho’kib ijro etar ekan.

Olimxonning 1885-1910 yillar mobaynida taxtda o’tirgan otasi Abdulahadxon o’z davrining nufuzli shoiri va soz san’atining ixlosmandi bo’lib tanilgan. Uning boshqaruvi davrida Buxoro amirligining iqtisodiy va madaniy rivojlanishida sezilarli yutuqlar qo’lga kiritilgan. Abdulahadxonning “Ojiz” taxallusi bilan bitilgan devoni ham saqlanib kelinmoqda. “Armug’oni sabboq” tazkirasida uning madaniy-ma’rifiy faoliyatiga yuqori baho beriladi: “Amir Said Abdulahadxon o’qimishli, ma’rifatli, adabiyot va she’riyatni chuqur idroklaydigan hukmron edi. Uning zamonida ko’p olim-u fozillar, shoirlar saroyga jalb qilindi. Umuman, uning hukmronlik davri mang’itlar sulolasining yuksalish payti bo’ldi”.

O’z navbatida, Abdulahadxonning otasi Muzaffarxon (podsholik davri 1865-1885 yy.) ham o’z saroyida musiqa bazmlarini tashkil qilishga katta e’tibor bergan. Shashmaqomning eng buyuk ustози deb e’tirof etilgan Ota Jalol saroy sozandasi sifatida faoliyatini aynan Muzaffarxon davrida boshlagan. Aytishlaricha, Muzaffarxon malakali hofiz va cholg’uchilar tayyorlash uchun maxsus Shashmaqom maktabi tashkil etgan.

XIX asrda zikr etilganlardan oldin o’tgan hukmdorlar - Nasrulloxon, Amir Haydar, Amir Shohmurodlarning musiqaga munosabatlari haqida aniq ma’lumotlarga ega emasmiz. Faqat xalq orasida yurgan rivoyatlardan biriga ko’ra, o’zining qat’iyati va qattiq qo’lligi bilan tanilgan Amir Nasrullo “elda shodlik oshib, dinu diyonatga e’tibor pasaymasin” deya bazmlarni ancha chegaralab qo’ygan ekan. Shunda Buxoro shinavandalari jazoga mahkum bo’lmasligi uchun mehmonxonalarning eshik va derazalariga na’mat yoki ko’rpa tutib, hofiz hamda cholg’uchilarning ovozi tashqariga chiqarmaslikka harakat qilganlar. Bu amirlarning musiqaga munosabati, umuman olganda ijobiy bo’lmasa ham, ular atrofida nomi chiqqan Abdurahmonbegi, Junaydiy va boshqa sozanda, shoirlar bo’lganligi manbalarda tilga olinadi.

Buxoro Shashmaqomining maqomotning mustaqil tarmog’i sifatida belgilaydigan musiqa xususiyatlari va asosiy janr doirasi haqida. Shashmaqom — olti maqom turkumi. Har bir turkum bosh maqomning nomi bilan yuritiladi: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq. Ular “Olti Saraxbor” deb ham aytiladi. Shashmaqom va “Shash Saraxbor” atamaları teng ma’nodagi sinonim so’zlar o’rnida keladi. Muayyan turkumning negizini tashkil etuvchi maqomlar zamonaviy musiqashunoslik istilohida “birinchi guruh sho’balari” deb atala boshlandi. Ular Shashmaqom tizimining birlamchi o’zagini - tom ma’nodagi Shashmaqomni tashkil qiladi va eski maqom majmuasining o’n sakkiztasini o’z ichiga oladi: Rost, Ushshoq, Navro’zi Sabo, Panjgoh, Buzruk, Uzzol, Nasrulloyi, Bayot, Oraz, Husayniy, Dugoh, Chorgoh, Segoh, Ajam, Navro’zi Xoro, Iroq, Muhayyar.

Bulardan tashqari, Savt, Mo’g’ulcha yoki boshqa nomlar bilan ataluvchi alohida qatlam — “ikkinchi guruh sho’balari” mavjud. Savt va undan kelib chiqadigan savtxonlik tushunchasi asosan shu qatlamga mansub qismlarga qarata ishlatilgan. Fitrat ta’biri bilan aytganda, savtlar Shashmaqomning asosini tashkil etuvchi o’zak sho’balarga ergashuvchi “nazira” (o’xshatish) shaklida yuzaga kelgan.

Naziralar munosabati bilan yana eng chekka, uchinchi janr qatlami haqida gapirish mumkin. Ular

Shashmaqom asoslaridan chiqib, bevosita xalq ijodiga ulanib ketuvchi kuy va qo‘shiklarni nazarda tutadi. S.Ayniy “Esdaliklar”da Shashmaqom kuylari hunarmand va dehqonlar tomonidan ijro etilardi deganda, ehtimol klassik musiqaaning xalq ijodiga aylanib ketgan ana shu namunalarini nazarda tutgan bo‘lishi mumkin.

Shunday qilib, keng ma’noda Shashmaqomning bir tomoni alohida xos musiqiy an’analarga borib taqalsa, ikkinchi tarafi eng oddiy xalq ijodiga ulanib ketadi. Qanday bo‘lmasin, uning tub negizini qat’iy qonun-qoidalar va ijod mezonlari bilan belgilangan klassik kuylar majmuasi tashkil etadi. Bu qoida va nizomlar esa, eng avvalo, Shashmaqomning sheva hamda mahalliy xususiyatlardan ustun turuvchi universal jihatlarida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham, nazarimizda, uning ijodiy qiyofasini biron-bir alohida qavmning musiqiy xususiyatlari bilan belgilash qiyin va Buxoro axlining umumiy merosi sifatida ko‘rish o‘rinlidir. Shashmaqom ana shunday polietnik muhitda rivojlanib kelgan va uning shakllanishida o‘zbek, tojik xalqlari, eroniy, yahudiy va boshqa qavmlarning ijodiy hissasi mavjud. Shashmaqom negizidagi ikki tilli o‘zbek-tojik she’riyatining qaror topishi ham aynan shu ijodiy muhitning mahsulidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. T.Ye.Solomonova. “O‘zbek musiqasi tarixi” T. 1981.y.
2. I.Rajabov. “Maqomlar masalasiga doir” T. 1963.y.
3. O.Matyoqubov. “Og‘zaki an’anadagi professional muzikaga kirish”. T. 1983.y.
4. O.Matyoqubov. “Maqomot”. T. 2004.y.
5. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. “JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN”. JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE.
6. Jalilova, R. (2022). TASVIRIY SAN’ATDA QALAMTASVIR TEXNOLOGIYASINI O‘QITISHNING DIDAKTIK PRINSIPLARI. Scienceandinnovation, 1(C2),
7. Jalilova, R. (2022). THE DEVELOPMENT OF VISUAL ART IN PENCIL DRAWING, PAINTING, COMPOSITION AND INDEPENDENT PAINTING. Science and Innovation, 1(3),.
8. Jalilova, R. (2022). HEREDITARYDISEASES. Евразийский журнал академических исследований, 2(11),
9. Jalilova, R. Q. (2022). About identification of one model of nonstationary filtration. Математическое и компьютерное моделирование естест-венно-научных и социальных проблем: материалы XVIIВсерос, 131.
10. Jalilova, R. Z. (2023). Representation of Human Face, Hands, Clothes in Painting and Pencil Drawing. Texas Journal of Philology, Culture and History, 18,
11. Jalilova, R. (2023). EDUCATIONAL METHODOLOGY OF AESTHETIC EDUCATION OF LANDSCAPE PAINTING. Science and innovation, 2(C7),
12. Jalilova, R. (2023). HISTORY OF LANDSCAPE IN MIDDLE ASIAN WORKS OF ART, PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC METHODOLOGY OF EDUCATIONAL PROBLEMS AND SOLUTIONS. Science and innovation, 2(C7),
13. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOIIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(2), 254-266.

14. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG ‘U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).
15. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O ‘ZBEK SAN’ATINING ZABARDAST HOFIZI JO ‘RAXON SULTONOV. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).
16. Achildiyeva, M., & Sabina, B. (2023). ALISHER NAVOIY ASARLARIDA MUSIQIY ATAMALAR. *GospodarkaiInnowacje.*, 34,
17. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. (2023). O ‘ZBEK MILLIY BALETLARINING PSIXO-ESTETIK AHAMIYATI. *Gospodarka i Innowacje.*, 34,
18. Ikromova, F. Y. Q., & Achildiyeva, M. (2023). XOR SAN’ATINING KELIB CHIQISH TARIXI, UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O ‘RNI VA AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5),
19. Achildieva, M., & Ikromova, F. (2022). THE USE OF MAQOM METHODS IN THE OPERA" LEYLI AND MAJNUN" BY REINGOLD GLIER AND TOLIBJON SODIKOV. *Science and Innovation*, 1(4),
20. Xojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). PROBLEMS OF PERFORMING MUSICAL STAGE WORKS (ON THE EXAMPLE OF THE OEUVRE OF UZBEK COMPOSERS). *Science and Innovation*, 1(4),
21. Khojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). Look at the Polyphony and Theoretical Heritage of SI Taneev. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 8,
22. Hojimamatov, A. (2022). CHANG CHOLG ‘USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2),
23. Achildiyeva, M., Khojimamatov, A., Dilafruz, Y., & Ikromova, F. (2021). Uyghur Folk Singing Genre. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(10).
24. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO‘LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2),
25. Achildiyeva, M., & Ikromova, F. THE SCIENCE OF MUSIC IN THE FORMATION OF HUMAN VALUES IN YOUNG PEOPLE’S LIFE. *INTERNATIONAL JOURNAL FOR ENGINEERING AND MANAGEMENT RESEARCH*, Vol 10 Issue02, Feb 2021 ISSN 2456–5083
26. Achildiyeva, M., Xojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). Shashmaqomsaboqlari:" Navo" maqomixususida. *INTERNATIONAL JOURNAL FOR ENGINEERING AND MANAGEMENT RESEARCH*, 11(01),
27. Achildiyeva M 2021 Academic YunusRajabi and His Scientific Heristage *Annals of Romanian Society for Cyell Biology* 25(4)
28. Achildieva, M., Ikromova, F., Abutolipova, M., & Khaydarova, O. (2021). The third renaissance towards ascending. *European Scholar Journal*, 2(9),

29. Achildiyeva, M., Axmedova, N., Ikromova, F., Haydarova, O., Ibrahimova, G., & Abdurahmonov, A. (2021). TANBUR: ONE OF ANCIENT INSTRUMENTS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(6),
30. Achildieva, M., & Ikromova, F. (2020, December). THE PLACE OF UZBEK MUSIC IN THE ART. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 90-93).
31. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.
32. Achildiyeva M. Ikromova F. THE BALLET "TOMARIS" IN THE CULTURE OF UZBEK BALLET PLASE AND SIGNIFICANCE SPECTRUM *Journal of Innovation, Reforms and Development* (2022) ISSN (E):2751-1731
33. Achildieva M, Butabayeva N, Nosirova M. A GLANCE AT THE SCIENTIFIC AND CREATIVE HERITAGE OF BORBAD MARVAZI *European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE)* Vol. 4 No. 05, May 2023 ISSN: 2660-5643
34. Achildiyeva M. The Role of Music in Forming the Artistic-Aesthetic Taste of Youth *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT* ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:7|2023
35. Xojimatov A Evolution of Philosophical Views on Music and National Musical Heritage *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT* ISSN: 2835-3579 Volume:2 Issue:7|2023
36. Achildiyeva M. Atkiyoeva R. O'ZBEK VA JAHON SAHNALARIDA KATTA ASHULANING O'RNI VA AHAMIYATI *Journal of Engineering, Mechanics and Modern Architecture* Vol. 2, No. 7, 2023 ISSN:2181-4384
37. Xojimatov A. Atkiyoeva R. "VODIY BULBULI" TAVAKKAL QODIROVNING IJODIY MEROSI BUGUNGI KUN NIGOHIDA *Journal of Innovation, Creativity and Art* Vol. 2, No. 7, 2023 ISSN:2181-4287
38. Achildiyeva M. Ikromova F. THE BALLET "TOMARIS" IN THE CULTURE OF UZBEK BALLET PLASE AND SIGNIFICANCE *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development* ISSN (E):2751-1731 15-19 bet (Berlin Germany 2022)
39. Maxfuzakhon Karimova, Muyassarkhon Achildiyeva, Farangiz Ikromova (2021) USE FROM REDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS *EUROPEAN SCHOLAR JOURNAL "An open access, peyer reviyewyed multidisciplinary journal"* 2 (4)
40. Achildiyeva M, Ikromova F Choir Art in Uzbekistan BotirUmidjonov *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences* (Brussel, Belgium 2022) ISSN 2795-7683
41. Achildiyeva M, Ikromova F (2021) ABOUT MAHMUDJON TOJIBOYEVS PEDAGOGICAL ACTIVITY *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)* 9(5)
42. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. XX-ACHИHГ «XAMHAFAC» XOFИЗЛAPИ" ENGLAND" *MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTION* Vol. 10 No. 1 (2023)

43. Xojimamatov A The Process of Changes and Depreciation of the Aesthetic Effectiveness of Musical Values under Globalization Journal of Creativity in Art and Design Volume: 2 Issue: 1 Year: 2024 11 <http://journals.proindex.uz>
44. Achildiyeva, M Historical Development of Uzbek Musical Art Stages and Ways of Improvement Journal of Creativity in Art and Design Volume: 2 Issue: 1 Year: 2024 20 <http://journals.proindex.uz>

Worldlyknowledge.uz